

סימן ס

הפרשת תרומות ומעשרות

מפירות עצי נוי הראויים לאכילה

שבביתו ומכיוון שנועל את ביתו לשמור על שאר החפצים משתמרים ממילא גם פירווי החמץ שבתוכו וע"כ הם חשובים ואינם בטלים מאליהם עד שיבטלם בפיו. אך מייד דוחה הגמ' תירוץ זה משום שעיקרון זה נסתר מדברי הברייתא לגבי תרומות ומעשרות: "והתניא: סופי תאנים ומשמר שדהו מפני ענבים... – בזמן שבעל הבית מקפיד עליהן אסורים משום גזל וחייבין במעשר, בזמן שאין בעל הבית מקפיד עליהן מותרים משום גזל ופטורים משום מעשר!" [כלומר: בסוף עונת התאנים דרך העולם להפקיר את שארית הפירות שעל העצים ולאפשר לכל אדם לארות אותן. במקרה שבברייתא מדובר על אדם המגדל באותה שדה תאנים וענבים, ומכיוון שעונת הענבים מאוחרת לעונת התאנים ועונת הענבים עדיין בעיצומה, הוא ממשיך לשמור על שדהו ואינו מאפשר לזרים להיכנס אליה, למרות שלא אכפת לו מהתאנים שנשארו בה. על כך אומרת הברייתא שמעמד התאנים תלוי בדעתו של בעה"ב: אם הוא מקפיד על מי שלוקחם ללא רשות מוכח שלא הפקירם, והלוקחם הרי הוא גזלן והתאנים חייבות בתרו"מ; ואם הוא אינו מקפיד – הרי הם הפקר ופטורים ממעשר. מכאן מוכיחה

שאלה:

א. ביישובנו מצויים עצי אורן רבים שניטעו לשם נוי. תחביבם של ילדי היישוב לרסק את האצטרובלים וללקט מתוכם את גרעיניהם המכונים 'צנוברים' ולאוכלם. האם הצנוברים חייבים בתרומות ומעשרות; או שמא כיוון שהם עצי נוי ולא ניטעו לאכילה הרי הם הפקר ופטורים מתרו"מ?

ב. כמו כן, ישנם עצי זית שניטעו לנוי, ומדי שנה תושבי היישוב מוסקים אותם ומפיקים מהם שמן. האם שמן זה חייב בתרו"מ או שדינו כהפקר?

תשובה:

א. צנוברים

בגמ' בפסחים (דף ו' ע"ב) מובא: "אמר רב יהודה אמר רב הבודק (חמץ) צריך שיבטל", הגמ' שואלת מדוע צריך לבטל בפיו, והרי אם נשארו פירוויים שנעלמו ולא נמצאו בעת הבדיקה, בוודאי פירוויים אלו אינם חשובים ובוודאי ביטלם במחשבתו! כהווא אמינא מציעה הגמ' תירוץ: "וכי תימא כיוון דמינטר להו אגב ביתי אחשיבי", כלומר: מכיוון שפירוויים אלו מצויים בביתו עם שאר החפצים

מהצנוברים, ואם כן הוא הדין לעצי אורן המצויים בחצר ביתו. ובמקום כמו יישובנו, שבעלי הגינות אינם מקפידים על הילדים הנכנסים לרשותם על מנת לקטוף צנוברים – מותר לילדים לעשות זאת אף לכתחילה, והצנוברים בוודאי פטורים מתרומות ומעשרות.

ב. שמן זית

אולם לגבי מסיק הזיתים של עצי הנוי שביישובנו נראה שהדין שונה. אמנם תכלית נטיעתם הייתה לשם נוי ולא לעשיית שמן, אך בסופו של דבר העצים מניבים זיתים הראויים לעשיית שמן והיישוב מנצל את אותם זיתים. למשל, היו שנים שבהן הנהלת היישוב ארגנה מסיק לבני הנוער ומן השמן שהפיקו מהם חילקו בני הנוער שי למשפחות היישוב. ואף על פי שברוב השנים לא נעשה שימוש מאורגן בזיתים, והנהלת היישוב אפשרה לתושבי היישוב למסוק באופן פרטי את העצים שבשטח היישוב – אין זו הפקרה אלא נתינת רשות, שהרי לאנשים הבאים מחוץ ליישוב אין רשות למסוק זיתים במרחבי היישוב בלא אישור הנהלה (ואף אם אין מקפידים על מי שמוסק בכמות קטנה, ברור שמקפידים על מי שימסוק כמות גדולה בלא רשות). ומכיוון שאין רשות לכל אדם למסוק זיתים אלו – מוכח שאינם הפקר והרי הם חייבים בתרומות ובמעשרות. וכך הורנו הלכה למעשה. [הפרשת תרומות ומעשרות מזיתי שמן נעשית לאחר הפקת השמן, שאז הוא "גמר מלאכתן" של הזיתים, ואז צריך להפריש מהם תרומות ומעשרות בברכה.

הגמ' שכל דבר שאין אדם מקפיד עליו אף שהוא משתמר ברשותו נידון כהפקר]. ואם כן לכאורה כך צריך להיות גם באותם פירווי חמץ המשתמרים בביתו שלא מדעתו, שיתבטלו מאליהם! ומסיקה הגמ' (שם) שביטול החמץ הוא לא בגלל חשש לפירוויים אלא מסיבה אחרת "שמה ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה" עיי"ש.

למדנו מדברי התוספתא (מעשר פ"ב) המובאים בגמ' שגם דבר הנמצא במקום שמור ונעול, אם סיבת השמירה היא מפני דברים אחרים אזי בדברים שאין דעתו של אדם עליהם וברור שמפקירם ואינו מקפיד עליהם הרי הם הפקר. דברי הברייתא נפקו הלכה למעשה ע"י הרמב"ם בהלכות מעשר (פ"א הי"ב).

ומכאן נראה להסיק שמכיוון שבד"כ תושבי היישוב אינם מקפידים על הצנוברים הגדלים בגינותיהם ואינם אוספים אותם, גם כשהם גדלים בגינות נוי פרטיות ומגודרות, לכן דינם כהפקר ופטורים מתו"מ. ואף אם בעלי הגינות מקפידים על אנשים זרים הנכנסים לרשותם לקטוף צנוברים – אין הקפדתם נובעת מרצונם לשמר את הצנוברים לעצמם, אלא רק מחשש לפגיעה בפרטיותם או ברכושם ע"י כניסת זרים לרשותם. לכן אף שלמעשה אסור להיכנס ולקחת את הצנוברים ללא רשות, אעפ"כ דין הצנוברים כהפקר ופטורים מתרומות ומעשרות (גם כשבעל הבית נותן רשות רק לשכנים לקוטפם ולא נותן רשות לזרים). והראיה – שאילו היו לאותו אדם עצי אורן פרטיים הרחק מביתו, מחוץ לגדר, ודאי שלא היה מקפיד על זרים הבאים ליהנות

העתיד, זרעים, הלכות תרומות סימן פ"א סעיף ג'). בכך קיימנו את מצוות ההפרשה והנתינה בצורה מהודרת ביותר, וזכינו לחוות בקיום המצווה הלכה למעשה]. לסיכום:

א. צנוברים (זרעי האצטרובלים) שנפלו על הקרקע מעצים הנטועים בגינות פרטיות, הרי הם הפקר ופטורים מהפרשת תרומות ומעשרות, אף אם העץ נמצא במקום מגודר שאין בו כניסה לזרים.

ב. עצי הזית הנטועים ביישוב לצורך נוי פירותיהם אינם הפקר, והרי הם רכוש הציבור וחייבים בתרומות ומעשרות. לכן אדם שקיבל אישור מהנהלה למסוק זיתים לעצמו מאותם עצים ולהפיק מהם שמן – חייב להפריש תו"מ בברכה.

ג. בשמן זית ניתן לקיים גם בימינו את מצוות נתינת המעשרות והתרומות: מעשר ראשון – ניתן ללוי לאכילת חולין; מעשר עני – ניתן לעניים; ותרומה גדולה ותרומת מעשר – ניתן לכהן לצורך הדלקת נרות שבת ונרות חנוכה בלבד.

הלכה זו ייחודית לזיתים וענבים (שאם הם מיועדים לאכילה גמר מלאכתן הוא הפרי, ואם הם מיועדים לייין ושמן גמר מלאכתם הוא היין והשמן) ובדרך כלל אינה ידועה למי שאינו עוסק תדיר בתחום. וכך הרווחנו רווח נוסף מעריכת המסיק הציבורי לבני הנוער (מלבד החינוך ליישוב הארץ ולעבודה עברית) – את הלמידה כיצד מפרישים תו"מ כדין.

כמו כן, בני הנוער זכו לקיים את מצוות נתינת המעשר הראשון ללויים, ומעשר עני לעניים. ומכיוון שמדובר בשמן הראוי למאור, קיימנו אף את מצוות נתינת התרומה הגדולה ותרומת המעשר לכוהנים, שהרי השמן הוא טמא (שכן כולנו טמאי מת) ודינו שריפה. ובד"כ אין להכהן מה לעשות עם תרומה טמאה ולכן לא נותנים לו אותה, אך בשמן תרומה הכוהן יכול להדליק נרות שבת ונרות חנוכה ובכך מקיים את שריפת התרומה הטמאה, ולכן יש מצווה לתת לו את שמן התרומה ותרומת המעשר (עיין ערוה"ש